

ІНДИКАТОРИ ФІЗИЧНОГО, СЕКСУАЛЬНОГО, ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДИТИНИ, А ТАКОЖ НЕХТУВАННЯ ПОТРЕБАМИ ДИТИНИ

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ СПЕЦІАЛІСТІВ

Розроблено в межах проекту, що реалізується Всеукраїнським громадським центром «Волонтер» за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Уряду Сполучених Штатів Америки. Думки, висловлені в публікації, є позицією авторів і не обов'язково відображають політики та погляди ЮНІСЕФ та/або Уряду США.

© ВГЦ «Волонтер», 2020

© Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, 2020

ПОНЯТТЯ «ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ДИТИНОЮ»

Жорстоке поведження з дитиною – будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини;

(Закон України «Про охорону дитинства»)

Жорстоке поведження з дитиною – будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою її експлуатації з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини.

Жорстоким поведженням з дитиною є:

- будь-яка форма рабства або практика, подібна до рабства, зокрема продаж дітей та торгівля ними, боргова залежність, примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;
- використання, вербування або пропонування дитини для зайняття проституцією, виробництва творів, зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм, інших предметів порнографічного характеру;

- робота, яка за характером чи умовами виконання може завдати шкоди фізичному або психічному здоров'ю дитини;
- використання дитини в жебрацтві, втягнення її в жебрацтво (систематичне випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб);
- втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин;
- дії, що призвели до виникнення обставин, за яких дитина стала очевидцем злочину проти життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи, статевої недоторканності особи;
- статеві зносини та розпусні дії стосовно дитини з використанням примусу, погрози, сили, довіри, авторитету, впливу на дитину, особливо вразливої для дитини ситуації, зокрема її розумової чи фізичної неспроможності, пов'язаних з віком, фізичних, психічних, інтелектуальних чи сенсорних порушень або залежного середовища, у тому числі в сім'ї;

*(Постанова КМУ від 3 жовтня 2018 року № 800
«Деякі питання соціального захисту дітей,
які перебувають у складних життєвих обставинах,
у тому числі таких, що можуть загрожувати
їх життю та здоров'ю»)*

Домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Дитина, яка постраждала від домашнього насильства (далі – **постраждала дитина**), – особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства.

*(Закон України
«Про запобігання та протидію
домашньому насильству»)*

НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДИТИНИ МОЖЕ ВІДБУВАТИСЯ:

У РОДИНИ

у такому випадку таке насильство кваліфікується як домашнє насильство (що так само охоплюється поняттям «жорстоке поводження з дитиною»)

ПОЗА РОДИНОЮ

у такому випадку таке насильство кваліфікується як жорстоке поводження з дитиною

НАСЛІДКИ НАСИЛЬСТВА ТА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ ДЛЯ ДИТИНИ

Будь-який вид насильства призводить до різного роду наслідків, але поєднує їх одне – шкода здоров'ю дитини чи створення небезпеки для її розвитку та життя.

Розрізняють *наближені*, або *гострі* (відчутні відразу після факту насильства, розвиваються у короткий проміжок часу), і *віддалені наслідки* жорстокого поводження з дитиною (можуть розвиватися та мати вплив протягом життя).

Найнегативнішим наслідком насильства у сім'ї для суспільства в цілому є реплікація насильницької поведінки з покоління у покоління, адже пережите у дитинстві насильство в сім'ї дитина засвоює як норму, яку вона наслідує у своїй власній родині, у вихованні своїх дітей.

ІНДИКАТОРИ (ОЗНАКИ) НАСИЛЬСТВА:

Ознаки та докази насильства щодо дитини можуть проявлятися не відразу і стають очевидними лише через деякий час (віддалені наслідки). Окрім того, ті, хто вчиняють жорстоке поводження з дитиною, можуть тривалий час приховувати такі факти та залякувати дитину, примушуючи мовчати або спростовувати будь-які підозри інших щодо цього.

Індикатори насильства – це фізичний, психо-емоційний та поведінковий прояв тих наслідків, що настали для дитини у результаті вчиненого щодо неї фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства.

Спеціалісти, які працюють з дітьми, повинні знати та вміти застосовувати інформацію про наслідки жорстокого поводження з дітьми та ознаки (індикатори) його вчинення для вчасного виявлення проблеми, попередження її розвитку, надання дитині допомоги з метою її реабілітації, а також для вжиття заходів з притягнення кривдників до відповідальності.

ВИЯВЛЕННЯ ФІЗИЧНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДИТИНИ ЗА УШКОДЖЕННЯМИ ТА ТРАВМАМИ

Основні типи й фізичні ознаки травм, які можуть виникнути в результаті жорстокого поводження з дитиною, такі:

гематоми

опіки

травми
ГОЛОВИ

внутрішньочеревні
травми

переломи
кісток

<p>Гематоми</p>	<ul style="list-style-type: none"> • подряпини, синці на сідницях, задньому боці стегон і нижній частині спини часто є наслідком застосування тілесних покарань; • поява гематом після того, як дитину били рукою, ремнем, батоном або іншим предметом, свідчить про те, що удари були досить сильними для того, щоб викликати розрив кровоносних судин; • синці на щоках, мочках вух, верхній губі, передпліччі і шиї, а також ушкодження добре захищених частин тіла, таких як сідниці, черевна стінка, внутрішня поверхня стегон та геніталії – не можуть бути отримані іншим шляхом, аніж застосовуючи насильство; • наявність глибокої канавки на пенісі дитини може пояснюватись тим, що пеніс неодноразово перев'язували шнурком, щоб дитина «просилась» на горщик; • синці на щоках або мочках вух часто виникають у результаті ляпасів або потиличників; • мікроскопічні крапкові синці, іноді їх можна виявити в завушній ділянці; • обрис руки на обличчі дитини від ляпасу може свідчити про силу удару і навіть можливу черепно-мозкову травму;
------------------------	---

<p>Гематоми</p>	<ul style="list-style-type: none"> • гематоми на внутрішній і зовнішній поверхні верхньої губи дитини зазвичай виникають у результаті травматичного впливу пляшечки в процесі насильницького годування або коли батьки намагаються будь-якими засобами заспокоїти заплакану дитину; • сліди від щипання, захоплення, стискання, ударів рукою мають характерну форму; • лінійні гематоми шириною 2 – 5 см, що іноді повторюють контури предмета, майже завжди свідчать про побиття паском або ременем (характерні сліди у формі пряжки), лінійкою, батоном тощо; • гематоми у вигляді петельок від биття складеним удвічі шнуром або проводом; • характерні сліди (пухирі, натертості, порізи) на щиколотках, зап'ястках від зв'язування або прив'язування до чогось; • потертості, гематоми в ділянці рота можуть свідчити про те, що дитині в рот вставляли кляп, щоб змусити її припинити плакати або кричати; • множинні шрами або гематоми, розташовані на різних частинах тіла (особливо якщо вони перебувають на різних етапах загоєння).
<p>Опіки</p>	<ul style="list-style-type: none"> • сигаретні опіки, що мають округлу форму у вигляді пухирів або ерозії, приблизно однаковий розмір і поглиблення посередині; • опіки у вигляді тавра, що повторюють обриси предмета (праска, радіатор, щипці для завивання волосся, розпечена виделка тощо); • опіки круглої форми, які пошкоджують тільки геніталії та сідниці, виникають від занурення дитини у гарячу воду; • “бубликовий опік” – опік при якому ушкоджуються сідниці, геніталії, задня поверхня стегна і ніг, а непошкодженим залишається місце, яке притискається до дна ванни і тим самим захищається від довготривалого контакту з гарячою водою; • «панчішний опік» – занурення у гарячу воду ніг дитини; • «рукавичковий опік» – аналогічний опік рук.

Опіки	<i>Опіки першого ступеня</i>	<i>Опіки другого ступеня</i>	<i>Опіки третього ступеня</i>
	<p>Шкіра червоніє й припухає. Якщо площа такого опіку невелика, його зазвичай вважають несильним, і він не вимагає термінової медичної допомоги. До першого ступеня належить більшість сонячних опіків.</p>	<p>Шкіра покривається пухирями, дрібними плямами й набуває темно-червоного відтінку. Часто відзначається сильний біль і набряки ураженого місця. Якщо розмір опіку другого ступеня не перевищує 5 – 7 см і він розташований не на руках, ступнях, обличчі, сідницях, у паху або в області великого суглоба, його можна вважати несильним, і він не вимагає термінової медичної допомоги.</p>	<p>Шкіра здається почорнілою або білою. Дитина може зазнавати сильного болю, а якщо сильно ушкоджені нервові закінчення – не відчувати ніякого болю. Основною причиною виникнення опіків третього ступеня є зіткнення з гарячими предметами, жиром, що кипить, і відкритим вогнем</p>
Травми голови	<ul style="list-style-type: none"> • субдуральні гематоми – скупчення крові під твердою мозковою оболонкою; • ретинальні крововиливи – крововилив у сітківку очей; • переломи черепа або ушкодження головного мозку через биття дитини по голові або об стіну, двері тощо; • множинні або складні переломи черепа з високим ступенем ймовірності свідчать про те, що травма була завдана навмисно; • широка залисина на голові, підшкірні крововиливи або хворобливі відчуття від доторку до волосистої частини голови, найчастіше говорять про те, що дитину часто тягають за волосся; • наявність синців під обома очима, нездорова набряклість і синюшний колір повік говорить про те, що дитину неодноразово били навідріг по очах або по голові; • скупчення крові в ділянці верхньої і нижньої повіки може бути також ознакою великої гематоми на чолі або перелому основи черепа; • запаморочення, неясність свідомості, ускладнене дихання, конвульсії або судоми. 		

Внутрішньо черевні травми	<ul style="list-style-type: none"> • ураження печінки, розриви селезінки або травми товстого кишечника і підшлункової залози можуть свідчити про серйозне побиття дитини; • ушкодження нирок викликають удари по спині; • гематоми на животі можуть свідчити про наявність внутрішніх ушкоджень; • блювота, болі у животі; • блідий або сіруватий колір шкіри, що стає прохолодною та вологою на дотик; слабке, прискорене серцебиття в поєднанні з поверхневим диханням; фіксований погляд (можливі розширення зіниць), а також втрата свідомості можуть свідчити про гіповолемічний шок (зниження обсягу крові) в результаті внутрішньої кровотечі.
Переломи кісток	<ul style="list-style-type: none"> • спіральні переломи у наслідок хапання і викручування кінцівок; • осколкові переломи й переломи у вигляді «вербового прута», які виникають під впливом вивертання, викручування або розтягання кінцівок дитини; • кутовий перелом є результатом навмисно завданої травми, коли при викручуванні відбувається відрив у зоні росту кістки; • спіральні переломи виникають у випадках, коли один кінець кістки зафіксований, а другий з силою викручують; • переломи ребер; • викручування суглобів; • переломи в незвичайних місцях (лопатки, ключиці, грудини).

ВИЯВЛЕННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДИТИНОЮ

Найчастіше виділяють 7 груп наслідків сексуального насильства, але наявність будь-якого з нижчеперерахованих індикаторів (ознак) саме по собі може не бути прямим показником сексуального насильства. Ці ознаки можуть підштовхнути до детальніших досліджень, щоб відкинути чи підтвердити сексуальне зловживання стосовно дитини:

Фізичні порушення	<i>Оральні симптоми</i>	<i>Анальні симптоми</i>	<i>Вагінальні симптоми</i>
	<ul style="list-style-type: none"> • екзема, дерматит, герпес на обличчі, губах, у ротовій порожнині; • відмова від їжі (анорексія); • переїдання (булімія). 	<ul style="list-style-type: none"> • пошкодження прямої кишки; • почервоніння ануса; • варикозні зміни; • ректальні кровотечі. 	<ul style="list-style-type: none"> • порушення дівочої пліви та проникні травми геніталій; • розширення піхви; свіжі пошкодження (рани, подряпини); • супутні інфекції, інфекції, що передаються статевим шляхом; • вагінальні кровотечі.
	<ul style="list-style-type: none"> • наявність синців у різних частина тіла; • наявність гематом і укусів на грудях, сідницях, ногах, нижній частині живота, стегнах; • вагітність; • уритальні запальні процеси. 		
Афективні порушення, зміни у емоційному стані	<ul style="list-style-type: none"> • відчуття провини, сорому; • заглиблення у себе; • замкненість, ізоляція, уникнення контактів з однолітками; • фобії, страхи, тривога, зокрема, які мають неочікуваний, незрозумілий за природою початок (страх знімати білизну на медогляді, страх темряви або тривожність перед настанням вечірньої пори, страх чоловіків або конкретних людей, страх залишатися на самоті з конкретною людиною тощо); • прихована та придушена агресія, злість. 		

Когнітивні порушення	<ul style="list-style-type: none"> • розлади уваги; • порушення концентрації пам'яті, сприймання; • різке погіршення у навчанні.
Поведінкові симптоми	<ul style="list-style-type: none"> • агресивна і жорстока поведінка, крадіжки, делінквентність; • регресивна поведінка дитини (тобто повернення до більш ранніх форм поведінки, які вже були подолані у зв'язку з віком), особливо у малих дітей (наприклад, смоктання пальців, нетримання сечі); • втечі з дому (найчастіша та зрозуміла реакція у випадку інцесту); • аддиктивна поведінка (вживання алкоголю, інших психоактивних речовин). • синдром "брудного тіла": постійне перебування у ванній, під душем, що має характер настирливості; • вжиття дитиною запобіжних заходів, щоб важче було знімати одяг (багато пасків, одночасно надягнені декілька пар штанців тощо).
Само-деструктивна поведінка	<ul style="list-style-type: none"> • самокалічення; • суїцидальні думки; • спроби суїциду.
Психопатологія	<ul style="list-style-type: none"> • неврози; • розлади характеру; • психотичні риси характеру; • депресії.
Сексуалізація поведінки	<ul style="list-style-type: none"> • систематична нав'язлива мастурбація (навіть у присутності інших дітей або дорослих); • рання мастурбація (допубертатна); • невідповідні віку сексуальні ігри, сексуалізована поведінка, ініціювання сексуальних дій з іншими, схиляння однолітків або молодших дітей до сексуальних маніпуляцій; • відверті пропозиції або натяки дітям або дорослим щодо готовності задовольнити будь-які сексуальні бажання (просто так або ж за певну винагороду); • нетипові для такого віку знання про секс, статеві органи тощо; • проміскуїтет (вступ у безладні статеві стосунки, постійна зміна статевих партнерів); • залучення до комерційного сексу.

ВИЯВЛЕННЯ ВИПАДКІВ НЕХТУВАННЯ ПОТРЕБАМИ ДІТЕЙ (АБО ЕКОНОМІЧНОГО НАСИЛЬСТВА)

<p>Зовнішні ознаки</p>	<ul style="list-style-type: none"> • брудний одяг з неприємним запахом; • неохайний, занедбаний вигляд; • постійно хворобливий вигляд дитини; • недостатня для зросту дитини та її віку вага, худорляві кінцівки; • здутий живіт від недоїдання; • крайнє виснаження через негодування або неправильне годування (особливо у немовлят та дошкільнят); • брудні нігті, вуха; • постійно брудне, скуйоване волосся; • одяг не по погоді, не по сезону; • брак необхідного медичного лікування (неліковані захворювання, неліковані зуби тощо); • часті захворювання, спричинені браком гігієни.
<p>Поведінкові ознаки у дітей</p>	<ul style="list-style-type: none"> • постійні запізнення до школи; • пропуски школи без поважної причини; • втомленість, засипання на уроках; • дрібні крадіжки, зокрема чужої їжі, а також грошей тощо; • дитина залишена на саму себе, займається бродяжництвом; • дитину уникають інші діти; • є інформація про трудову діяльність дитини (особливо молодшого віку); • жебрацтво; • втечі з дому.
<p>Психо-емоційні ознаки</p>	<ul style="list-style-type: none"> • соціально-педагогічна занедбаність; • комплексне відставання у розвитку (від невеликого до значного); • відставання у фізичному/моторному розвитку; • низький рівень розвитку інтелекту; • низький рівень розвитку соціальних навичок і навичок міжособистісного спілкування, емоційному розвитку; • розумова відсталість у особливо тяжких випадках; • уповільнені реакції, апатичність, відсутність зацікавлення зовнішнім світом, такі діти не граються або граються без ентузіазму; • помірковано-тривожно-недовірливий стан, неврівноваженість;

	<ul style="list-style-type: none"> • невміння контролювати свої емоції (ніхто не контролював, не привчав до самоконтролю).
Особливості домашньої атмосфери	<ul style="list-style-type: none"> • брак їжі для дитини; • брак іграшок, книжок, розваг тощо; • у дитини немає постільної білизни або постільна білизна пошматована і в плямах; • вдома холодно; • безлад і антисанітарія у домі (відкриті сміттеві баки; залишки їжі, що гниють; екскременти тварин і людей); • наявність в будинку і його околицях місць підвищеної небезпеки (бите скло, гострі кути, відкрита електропроводка, пацюки та інші паразити, а також неогорожені висотні споруди, з яких дитина може впасти).
Особливості поведінки батьків	<ul style="list-style-type: none"> • постійно кидають дитину напризволяще, на самоті (особливо – маленьких дітей); • надовго залишають дітей у інших людей (сусідів, навіть – незнайомих); • не знають потреб дитини, відповідних її віку; • не займаються розвитком дитини (фізичним, емоційним, інтелектуальним); • перешкоджають у навчанні (забороняють ходити до школи тощо); • примушують дітей доглядати за молодшими дітьми; • погано годують дітей, вважають, що маленька дитина повинна їсти те, що ї дорослі (їжа не відповідає віку дитини); • не звертаються по медичну допомогу для дитини або звертаються лише тоді, коли дитина перебуває у надзвичайному стані.

Нехтують потребами дитини не лише у сім'ях з низьким матеріальним становищем. Іноді батьки або особи, які їх замінюють, поводять себе таким чином через брак батьківської компетенції (наприклад, у випускників інтернатів), через нелюб до дитини тощо. Більшість дітей, про яких погано піклуються і чийми потребами нехтують, це діти, батьки яких зловживають алкоголем або вживають наркотичні речовини.

Виявлення насильства (зокрема психологічного) на підґрунті емоційних та поведінкових ознак

<p>Діти молодшого віку (до 3-х років)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • стан «холодної спостережливості»: відсутність будь-яких емоцій та почуттів, а час від часу спостерігають за тим, що відбувається навколо (діти можуть бути схожими артистів); • страх перед будь-якими фізичними контактами; • сумний та апатичний вигляд; • заляканість; • порушення сну; • втрата апетиту.
<p>Діти дошкільного віку</p>	<ul style="list-style-type: none"> • лякливість, здригання у відповідь на голос, шум тощо; • ознаки «рольової інверсії» (дитина поводиться так, щоб задовольняти будь-які примхи батьків, обіймає, цілує батьків-агресорів, активно висловлює словами свою любов та піклування про батьків, адже дитина розуміє, що у разі невиконання будь-якої примхи, на неї чекає бурхливий спалах насильства); • надмірна поступливість, догоджання будь-кому з дорослих; • надсильне прагнення ласки та похвали; • фізичні ознаки стресу та тривожного стану, зокрема погане самопочуття; • агресивна поведінка стосовно інших дітей; • часті істерики через найменший привід або без нього; • регресивні форми поведінки, притаманні молодшому віку (енурез, ссання пальців, гризіння нігтів, утруднене мовлення тощо).
<p>Діти шкільного віку</p>	<p><i>Поводяться практично так само, як і дошкільнята, а також мають:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • затримки в розвитку та проблеми у спілкуванні з однолітками й дорослими; • спроби маніпулювати оточенням; • занурювання у себе, дистанціювання від оточення; • озлобленість, агресивність; • агресивні прояви щодо тварин; • гіперактивна поведінка;

Діти шкільного віку	<ul style="list-style-type: none"> • дитина неуважна, не може сконцентруватись на тому, чим займається, проявляє інші ознаки хронічного тривожного стану; • погіршується успішність у навчанні; • швидка стомлюваність, знижена спроможність концентрувати увагу; • схильність до мандрів, волочіння.
Підлітки	<p><i>Поводяться практично так само, як і діти шкільного віку, а також:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • схильність до брехні або злодійства; • прагнення вплутатись в бійку, вибухи гніву, ворожість і агресивність стосовно навколишніх; • вживання алкоголю або наркотиків; • прогули, кількаразові спроби втекти з дому й відмова вертатися додому; • загальні труднощі з налагодженням і підтримкою міжособистісних відносин; • відсутність емоцій, відхід від суспільних взаємодій; • занижена самооцінка; • депресії, відсутність інтересу до будь-яких занять і до інших людей; • дисоціативні епізоди, описувані як відчуття «я стою поруч і дивлюся, як щось відбувається», або «я перебуваю далеко від місця події», тоді як дитина є безпосереднім учасником цих подій; • суїцидальні думки або спроби; • саморуйнівна поведінка; • наявність стресопохідних розладів психіки, психосоматичних хвороб.

Діти, які зазнали насильства, часто мають особливості в розвитку та специфічну поведінку. Поведінкові та емоційні реакції дитини на типові ситуації можуть слугувати підказкою про можливе насильство, якщо відсутні явні фізичні ознаки.

ВИЯВИВШИ ОЗНАКИ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДИТИНИ, ДІЙТЕ!

Алгоритми дій щодо реагування на насильство, жорстоке поводження з дитиною, зазначені у таких документах (у залежності від випадку):

- *Постанова Кабінету Міністрів України № 658 від 22 серпня 2018 року «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі»;*
- *Постанова Кабінету Міністрів України № 800 від 03 жовтня 2018 року «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю»;*
- *Постанова Кабінету Міністрів України № 866 від 24 вересня 2008 року «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини»;*
- *Постанова Кабінету Міністрів України № 895 від 21 листопада 2013 року «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах»;*
- *Постанова Кабінету Міністрів України № 896 від 21 листопада 2013 року «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)».*

ПОЛІЦІЯ

ВОЛОНТЕР
Всеукраїнський громадський центр

